

MŰHELY

Székely Zsolt

Kiadatlan Kós Károly-levelek

A százhusz évvel ezelőtt született építészről, közíróról, könyvművésről, grafikusról, a publicista polihisztorról, a transzszilvanizmus megálmodójáról az évforduló kapcsán az utóbbi időben számos megemlékezés látott napvilágot. Kiemelkedő személyiségét közszeretet és közbecsülés övezte. Kós Károlyra emlékezni ma már ismétlésekbe való bonyolódások nélkül úgyszólván nem is lehet. Az alább közölt, eddig kiadatlan levelei, úgy gondoljuk, hogy mégis új színt hoznak a nagy elődről alkotott képbe.

Kós Károly első ízben 1911 tavaszán utazott le Sepsiszentgyörgyre, hogy elvégezze a szükséges előtanulmányokat a Székely Nemzeti Múzeum épületének megtervezéséhez.¹ Ezt követően, mintegy fél évszázadon keresztül, 13 köz- és magánépületet tervezett Sepsiszentgyörgy számára, melyekből 10 fel is épült az évek során.² Így elmondhatjuk, hogy ez a vidéki kisváros képviseli jelentőség és mennyiség szempontjából egyaránt a leggazdagabban Kós Károly építőművészeti tevékenységét. Sepsiszentgyörgyön kifejtett munkája során közeli kapcsolatba, jó barátságba került a város több, köztisztelőben álló polgárával, és élete végéig ápolta a kapcsolatot a Székely Nemzeti Múzeummal is.

„Új ember: új város, új falu”

A Székely Nemzeti Múzeum mint intézmény 1949-ig, az államosításig megtartotta magánjellegét, nem fogadott el állami támogatást, adományokból és különböző rendezvényekből tartotta fenn magát. Évente múzeumi napokat rendeztek, amelyeken a kor tudományos személyiségei tartottak előadásokat. Ezek a rendezvények jelentősen hozzájárultak a város szellemi életének felvirágoztatásához. Egy ilyen előadásra kérték fel Kós Károlyt 1949 márciusában, amelyre – amint ez a következő levélből is kitűnik – nagy örömmel válaszolt. A dr. Székely Zoltánnak írt levél baráti hangvétele egyben a kor szellemét is tükrözi.

Kedves Barátom !

Ma kaptam a Múzeumnak is, Kabay Gábor³ öcsémnek is egyértelmű leveleit, és azonnal táviratot adtam fel, hogy f. hó 19-én, kedden reggel érkezem Szentgyörgyre, hogy este megtarthassam előadásomat.

Ebben most már igazán csak a halál akadályozhat meg, vagy ahhoz hasonló nagy dolog, mert most már a tisztességem és becsületem függ ettől (én függővé tettem ettől).

Bevallom és belátom, hogy a télen sok kellemetlenséget okoztam Neked és a Múzeumnak, hogy behirdetett előadásomat az utolsó percben lemondottam. Lemondottam, mert – ágyban voltam. Náthás voltam, és éppen akkor nagy hidegek voltak, s félttem az átszállástól, az utazástól, szóval: megvénültem kicsit. Ezt nem tagadhatom, és ez az egyetlen mentségem, bűnösségem

¹ Debreczeni László: *A Sepsiszentgyörgyi múzeum épületének tervezőjéről*. Tanulmányok és közlemények. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 1973. 207–214.

² Kónya Ádám: *Kós Károly-épületek Sepsiszentgyörgyön*. Tanulmányok és közlemények. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 1973. 219–235.

³ Dr. Kabay Gábor sepsiszentgyörgyi ügyvéd, Kós Károly barátja, akinek 1948-ban két változatban is tervezett lakóházat, amely soha nem épült fel.

enyhítő körülménye. Most utólag bocsánatodat kérem annál inkább, mert újból megszegyenítetél jóságoddal, hogy alkalmat adsz akkori bűnömnek legalább részbeni jóvátételére.

Tehát e hó 19-én ott leszek.

Ezzel kapcsolatban egyet szeretnék még közölni: én már nem emlékszem, akkori tervezett előadásomnak mi lett volna a címe. De most jó cím jutott eszembe, és ha még van idő, úgy erről szeretnék beszélgetni, bár azt hiszem, hogy tartalomban alig különbözne ez az előadásom a téli tervezettnél. Szóval a cím lenne:

Új ember: új város, új falu.

Most pedig sietek a postára, hogy expressz elmehessen ez a levél, hogy idejében érkezék meg talán.

*A viszontlátásig barátsággal köszönt
Kós Károly*

Kolozsvár, 949. IV.13.

1952. szeptember 8-án vetette papírra néhány sepsiszentgyörgyi emlékét, a városról és annak lakóiról az egyik, dr. Székely Zoltánhoz, a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgatójához intézett levelében. A Kósra jellemző tárgyilagos tömörség mellett lírai hangvételi leíró részeket találunk e levél sorai közt:

Kedves Barátom!

Csodálkozni fogsz levelemon: ugyan mit akarhatok én Tőled. Hát természetesen szívességet; nem nagyot, csupán rövid választ erre a levelemre. Felvilágosítást: két címet, amit talán elvesztettem, vagy amire leveleim valami okból nem tudtak eljutni, vagy hírt arról, hogy mi történt a címzettekkel.

Négy hosszú és szinte hihetetlenül furcsa évtized szellemi építőmunkája kapcsolja össze az én életemet Szentgyörggyel, a várossal és az emberekkel, a város legkülönbözőbb embereivel. Egy időben ezek a szálak erősek voltak és élők. Nekem nagyon-nagyon értékesek és drágák. Talán mindennél drágábbak, ha jól meggondolom, mert Szentgyörgy számomra a zavartalan öröm, a szépséges álmok, tervek, gondolatok és tettek zavartalan, keserűség nélküli tiszta gazdagságát, a jóságot, a hűséges barátságot, a tiszta, magyar gondolatot, szellemet jelentette, évtizedeken keresztül változatlanul, zavartalanul, kristálytisztán...

Aztán lazulni kezdtek a szálak: kidőlt az első generáció, utána a második. S maradtam két régi emberrel: az öreg Fogolyán Kristóffal⁴ és a fiatal Kabay Gáborral (akit diákkorából ismerem mint Csutak Vilmos tanítványát). A többi kidőlt, elhalt, elment, elveszett számomra.

Egyszóval: Kabay és Fogolyán maradtak számomra azok a szálak, amelyek a régi Szentgyörggyel, az én életem munkájával összenőtt Szentgyörggyel a legutóbbi időig összekötöttek. És most attól félek, hogy ez a két utolsó szál is elszakad.

Több mint esztendőnyi, hogy nem kaptam leveleimre választ tőlük. Értsd meg: nem fontos, nem üzleti levelek, csupán baráti beszélgetések voltak a mi leveleink: én megtudtam belőlük, hogy s mint élnek ők, mit csinálnak, mi a sorsuk, mik a terveik, mit csinálnak az emberek, mik a nagy változások a városban stb. Engem minden érdekel, ami ott történik: örvendek, ha valami jót hallok, és aggódom, ha rossz hírt írnak meg...

⁴ A Fogolyán család Sepsiszentgyörgy köztisztviselői állású orvoscsaládja volt.

No, de nem untatlak tovább az én személyi érzelmi dolgaimmel, csak kérlek arra: ird meg pontosan az én két régi barátom címét (hátha elköltözött F. Kristóf a Szabadság tér 6. alól, vagy Kabay Gábor a Csíki utca 12. szám alól); vagy ha ez nem történt volna meg, úgy érdeklődd meg az okot, miért nem adnak hírt magukról, miért nem válaszolnak leveleimre.

Bocsáss meg, hogy ilyen furcsa szívességet kérek Tőled, de igazán nincsen más módom és utam. Nagyon-nagyon kérlek, hogy ne haragudj reám ezért, és tedd meg, amire most kérek: igazán nagy jót teszel velem.

Várva várom bármilyen rövid válaszodat, és előre is hálásan köszönve vagyok őszinte hálás barátod

Kós Károly

Kolozsvár, 952. IX. 8.

Kolozsvár, 1956. VIII. 16.

Kedves barátom!

Esetleges tévedések elkerülése céljából mindenekelőtt arról értesítelek, hogy most nem íj. dr. Kós Károly levelét olvasod, hanem az öreg építész Kós Károlyét, akit évekkkel ezelőtt, amikor Szentgyörgyön a tüdőgyulladás leverte a lábáról, szívesen fogadtál, elhelyeztél a Múzeumban, ellátál mindennel, amire szüksége volt, hogy talpra állhasson. Ezt sohasem felejttem el, és mindig hálával gondolok Reád. De most más ügyben zavarlak levelemmel, és nem is igazán az én közvetlen akaratomból, hanem a Minisztertanács Építésügyi és Dokumentációs Osztálya jóvoltából (Com. de Stat p. Arhitectură și Construcții al Cons. de Miniștrii. Direcția Studii și Documentare). Ennek jutott eszébe nagy hirtelen, hogy összegyűjti (igénybe véve az én közreműködésemet is) többek közt az én életfolyásom és ún. „haladó – építészeti” tevékenységem adatait. Ami pedig nem olyan egyszerű dolog, mert ami személyemre és munkásságomra vonatkozó adatom volt az én birtokomban (tervek, rajzok, vázlatok stb.), az 1944 őszén teljes egészében elpusztult.

Ezeket az elpusztult adatokat próbálom most a Minisztérium megbízásából pótolni, ill. lenyomozni azt, hogy hol és miképpen lehetne azokhoz hozzájutni, hogy aztán másolhatók, ill. fényképezhetők legyenek.

Így kerültem nyomozásaim során S. Sz. Györgyre és természetesen elsősorban a Múzeumhoz és – Hozzád, aki ott ismerős vagy, és értesz is a tudományos nyomozások technikájához. Most pedig elsorolom kérdéseimet:

1. Hol lehetne megtalálni a Sz. N. Múzeum egykori terveit, ill. másolataikat? (Gondolom, a Múzeum levéltárában.)

2. Hol lehetne megtalálni a múzeumőri lakóházak egykori terveit? (Gondolom, ugyanott, ha megvannak.)

Ezek voltak a könnyű és közvetlen kérdéseim. Most jönnek a közvetettebbek és talán nehezebben megfejtethők:

3. Miután a (fel nem épült) Vármegyei Közkórház pavilonjait is én terveztem valamikor és tudtommal ezeket a terveket szegény megboldogult Fogolyán Kristóf dr. barátom őrizgette, s az ő hagyatékát Fogolyán Edit tartja nyilván, arra kérlek, közöld velem Edit címét (esetleg fűtéstvééréét), hogy ebben és még más ügyekben is közvetlenül Vele levelezhessek.

4. Hol szerezhetném meg másolás céljából az egykori Ref. Leánygimnázium, továbbá a Kollégium tőszomszédságában (kollégiumi telken) épült ún. Kollégiumi emeletes lakóház terveit? (Az épület első lakója emlékezetem szerint az én egykori Benedek János dr. barátomnak ügyvéd fia volt.)

5. Hol kereshetném az egykori dr. Keresztes ügyvédtestvérek számára tervezett és épített lakóház egykori terveit? Melyik utcában van ez a ház?⁵ Ki ma a gazdája?

6. Hol kereshetném a dr. Csulak Lajos orvos számára tervezett és épített lakóház terveit?⁶ Melyik utcában van az a ház? Ki ma a gazdája?

(Esetleg ki tudná-e nyomozni, hogy ezeket az épületeket melyik vállalkozó építette fel; hát-ha azoknál megvolna még a terv? Ebben a nyomozásban segíteni tudna esetleg az én régi múzeumi barátnőm: Annuska⁷ is.)

Szóval éppen elég mindenfélét kérdezek és kérlek, ne haragudj reám ezért, de oda kellett gondolnom, ahonnan jó szívvel adott megfelelő választ remélhetek. Ezt kérve vagyok és maradok őszinte barátsággal

Kós Károly

A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményének gazdagodása, az új részlegek fejlődése szükségessé tette az épület kibővítését vagy az eredeti Kós Károly által készített tervek alapján való befejezését. A több évtizedes vita során, az anyagi nehézségek mellett, a kivitelezésről is sok szó esett. A munkálatok megkezdése előtt természetesen, hogy a tervező véleményét is kikérték. Az itt következő levélben már nem a lírai hangú emlékező, hanem a tárgyilagos építész sorait olvashatjuk.

Székely Zoltán úrnak
Múzeumi igazgató

Sepsiszentgyörgy

Kedves Barátom,

Mindenekelőtt hálásan köszönöm szíves jókívánságodat.

Ami leveled következő, felkérő passzusát illeti, arra a válaszom nem lehet igenlő, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy a „múzeumról, annak építéséről” nem tudnék semmi mást mondani most sem, mint amit elmondottam, illetőleg megírtam (sőt meg is rajzoltam) annak idején a Múzeum 1929-es Emlékkönyve számára, ahol az meg is jelent.⁸

Amit a továbbiakban a tervezett építkezéssről írsz, ha jól értettem meg, úgy tervbe van véve egy „kiállítási” pavilon a „tenispálya feletti magaslaton”, s ugyancsak tervbe van véve „a régi tervek alapján” egy „szárnyépület”. Ehhez kéred az én hozzászólásomat, amit az alábbiakban foglalok össze:

1. A Múzeumot annak idején úgy terveztem volt meg, hogy idővel, ha szükség lesz reá, lehessen azt bővíteni, továbbfejleszteni úgy, hogy a bővítés (toldás) szervesen kapcsolódjék a régi épülethez. S amikor ez a szükségesség, Herepei⁹ igazgató idejében, illetve az ő véleménye szerint bekövetkezett, felkérésére elkészítettem a bővítés tervvázlatát. (Gondolom, ez a vázlat az, mely leveledben „rég tervek” címen szerepel.) Meg kell azonban jegyeznem, hogy a múzeumi építkezésnek birtokomban volt teljes dokumentációja, a bővítési vázlattevével együtt, 1944

⁵ A Székely Nemzeti Múzeum felépítését követő évben készült el a Keresztes testvérek házának terve, amely a mai Gróf Mikó Imre utcában van.

⁶ A mai Konsza Samu utcában levő Csulak-ház a város egyik legszebb villaépületének számít. Félkör alakú, oszlopos verandájával az ugyancsak akkoriban tervezett kolozsvári Hincz-házzal mutat rokon vonásokat.

⁷ Fadgyas Anna, a Székely Nemzeti Múzeum egykori, legendás titkárnője.

⁸ Kós Károly: *A Székely Nemzeti Múzeum építése*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 26–29.

⁹ Herepei János, a SzNM egykori igazgatója.

őszén Sztánán elpusztult. Viszont feltételezem, hogy a Múzeum birtokában megvan a teljes dokumentáció, s így a bővítési vázlatrtervnek annak idején csatolt másodpéldánya is.

2. Így tehát, amennyiben ismerném a tervezett „kiállítási” pavilon, valamint a tervezett „épületszárny” építési (funkcionális) programját, hogy ti. mit kell tartalmaznia, (amiről persze fogalmam sincsen) és ha birtokomban volna a Múzeum építkezésének egykori műszaki dokumentációja (a telek pontos helyszínrajza, az épületek végleges tervrajzai stb.) is, ebben az esetben valószínűleg meg tudnám mondani véleményemet a tervezett építkezésekre vonatkozóan.

3. Miután azonban sem az egyik, sem a másik szükséges előfeltétellel nem rendelkezem, ezúttal csupán annyi lehet a megjegyzésem, hogy meggondolandónak tartom, vajon helyes-e külön pavilont építeni a kiállítások céljából, illetőleg nem volna helyesebb a kiállítások helyiségeit a múzeumépület bővítési programjába be foglalni és azon belül megvalósítani, ami kisebb építési költséget, célszerűbb, gazdaságosabb üzemeltetést és kisebb fenntartási költséget jelentene.

Ezzel, azt hiszem, megválaszoltam leveled minden passzusát, kívánok tehát jó egészséget és boldog, békességes új esztendőt, és maradok baráti köszöntéssel

Kós Károly

Kolozsvár, 1969. I. 14.

A ránk maradt Kós-levelek közül talán számunkra a legfontosabb, kordokumentum értékű az utolsó, halála előtt egy évvel, két részletben megírt levél, amelyet dr. Székely Zoltánnak és sepsiszentgyörgyi barátainak címzett. Ebből is kiténik, hogy milyen szoros szálak fűzték a városához, és milyen nagy szeretettel gondolt vissza az itt eltöltött évekre és az itt megvalósult terveire, különösképpen a Székely Nemzeti Múzeum épületére.

Kedves Barátom!

Mindenekelőtt szíves bocsánatodat kérem, hogy még 1973. III. havában kapott leveledre máig nem válaszoltam. De azelőtt alig 2 hónappal temettem el az én áldott emlékü feleségemet, és elárvult létemre akkor tavaszkor költözököttem Mihai Viteazul téri lakásomból lányoméék Rákóczi úti, még akkor teljesen be nem fejezett lakórészének kettőnk számára szánt részlegébe – már csak egyedül. Ilyen körülmények között kaptam leveledet, amely az időközben kapott több más felbontatlan levéllel együtt összecsomagolva a többi, megőrzendő régebbi kéziratomat, feljegyzéseimet, leveleimet stb. tartalmazó csomaggal együtt egy kancsóba került, hogy majd egyszer, alkalmas időben elővegyem, és lerőjam adósságaimat.

De ez az alkalmas idő két évig váratott magára.

Az elmúlt télen aztán megkaptam a Kabay Gábor jó barátommal együttesen nekem dedikált „Múzeumi Közlemények” 1973-as kötetét, ami eszembe juttatta a Te egykori leveledet, illetve az én arra adandó válaszadósságomat. Mire előkerestem a kancsóból a levélcsomagot, és abból kihalásztam a leveledet, a „Múzeumi” kötetbe tettem be, a kötetet pedig a dolgozóasztalomra: figyelmeztetésül a levél megválaszolásának kötelezettségére és a múzeumi kötet megköszönésére.

És most végre megpróbálom jóvátenni mindkettővel szembeni mulasztásomat. S ha ezt kevés szóval, röviden teszem, annak egyszerű oka, hogy az utóbbi időben a látásom is rohamosan gyengül, úgyhogy az írás-olvasással nagyon takarékoskodnom kell.

Egykori leveled lényege: felkérsz (idézek): „minden meglévő építészeti anyagod, tervezeteid, valamint a Múzeummal kapcsolatos rajzaid, feljegyzéseid átengedésére múzeumunk számára”.

Megtisztelő kérésedre sajnos negatív választ adhatok csupán. Mert építészeti tevékenységem elejétől: 1907-től 1944-ig terjedő szakaszának minden dokumentációs anyaga (vázlatok, tervrajzok, műleírások, levelezések stb.) 1944 őszén, sztánai otthonom minden többi berendezésével, emlék- és értéktárgyaival együtt, tehát teljes egészében elpusztult.

Ami keveset azóta építészként csináltam, azok a merőben megváltozott viszonyokhoz és lehetőségekhez alkalmazkodni kényszerült igénytelen, szegényes, jórészt jellegtelen szükségmunkák voltak, melyek dokumentációs anyagának túlnyomó részét – elkészültük után – eldobtam, megsemmisítettem.

Építési munkásságom szívem szerint legkedvesebb és művészileg legjellegzetesebb alkotásának, a Székely Múzeumnak minden adatát már csupán emlékezetem, valamint a Múzeum 1929-es emlékkönyve és az 1973-as kiadványának néhány tanulmánya őrzik számomra.

Tegnap megkezdett leveletem az én öreg, fáradt szemem már nem tudta befejezni, ma folytatom. De most ez a folytatás már nemcsak Székely Zoltánnak, hanem Kabay Gábor régi, régi jó barátomnak is szól. Tehát:

Kedves Barátaim!

A Múzeum „Tanulmányok és Közlemények” c. 1973-as kötetének kettőtök részéről meleg baráti szeretettel nekem dedikált példányát hálásan köszönöm.

Bevallom: jólesett, hogy a kötet, mely természetesen elsősorban és summájában az erődi műveltséget vizsgáló tudományos ülészakon részt vevő szakemberek előadásait, tanulmányait tartalmazza, nem felejtkezett meg – születésének 100 éves évfordulója alkalmából – megemlékezni nemcsak az erődi műveltséget felfedező, feltáró és feldolgozó, a régészeti tudomány külföldön is számon tartott tudósáról: László Ferencről, hanem a példamutató pedagógusról, meteorológusról és botanikusról és nem utolsósorban (az, ami már közel 100 éves) Székely Múzeum munkájába s a mai (immár 65 éves) múzeumépület megvalósításába való bekapcsolódásáról és negyedszázados igazgatói tevékenységéről.

Végül – nem tagadom – jólesett a kiadványnak az a 3 közleménye, melyeknek szerzői a mai Múzeum építéstörténetével, különösen az épület népszerű (a magyar építészeti hagyományokra és népünk építőszellemére alapozott), sajátos formai megoldásait méltatják és tervezőjének további – közel félszázados – sepsiszentgyörgyi építőmunkásságát is számba veszik és értékelik. De egyúttal visszaidézik emlékezetembe azokat az egykori jó embereimet, engem és építési törekvéseimet megértő és megbecsülő hűséges barátaimat is, akik építészeti munkásságomat lehetővé tették, abban segítettek, és akiket azóta, kit előbb, kit utóbb, mind kihullatott az életből a kérlelhetetlen Sors, s csak engem felejtett még itt, ebben a számomra már idegen világban...

Kedves jó Barátaim!

Amikor most befejezésül ismételtelen megköszönöm, hogy nem felejtkeztek meg örömet szerezni nagyon öreg barátotoknak, kérlek, fogadjátok megértéssel, ha szegényes viszonzásképpen – jó egészséget és minden jót kívánásommal együtt a régi barát változatlan szeretetét és üdvözetét küldi Nektek

Kós Károly

Kolozsvár, 976. VI.